

Ганна Саковіч

Беласток

Помніць мінулае дзеля сучаснасці (Уладзімір Караткевіч і Мікалай Гайдук)

Можна з пэўнасцю сказаць, што галоўным прадметам мастацкай зацікаўленасці Уладзіміра Караткевіча і Мікалая Гайдуга з'яўляецца асэнсаванне гераічнай і трагічнай барацьбы беларусаў за сваю годнасць, сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне як у мінулым, так і ў сучаснасці.

Уладзімір Караткевіч – заснавальнік сучаснай гістарычнай прозы ў беларускай літаратуры. Уклад пісьменніка ў яе развіццё параўнальна такі, як Вальтэра Скота ў англійскую, або Генрыху Сянкевіча ў польскую. На гістарычным матэрыяле Уладзімірам Караткевічам напісаны вершы, балады, аповяданні, эсэ, п'есы *Званы Віцебска* (1973), *Кастусь Каліноўскі* (1980), *Маці ўрагана* (1982), аповесці *Дзікае паляванне караля Стаха* (1958), *Цыганскі кароль* (1958), *Сівая легенда* (1960–1961), *Ладдзя распачы* (1964), і іншыя творы. Зацікаўленасць чытацкай аўдыторыі яго раманам *Каласы пад сярпом тваім* (1964) перадаецца ўжо ад пакалення да пакалення.

Мікола Гайдук, пісьменнік-гісторык Падляшша, паставіў сабе за мэту як мага глыбей зачарпнуць з гістарычных крыніц сваёй Радзімы і рэалізаваў сваю задуму таксама ў розных жанрах. Як пісьменнік, Мікола Гайдук пачынаў з асэнсавання фальклору. Яго творчая біяграфія выразна сведчыць аб эвалюцыі ад збірання, апрацоўкі паданняў, легендаў [*Аб чым шуміць Белавежская пушча* (Беласток 1982), *Белавежскія быліцы і небыліцы* (Мінск 1996), *Легенды Беласточчыны* (Беласток 1997)] да стварэння мастацкай мадэлі мінуўшчыны [*Трызна* (Мінск 1991), *Паратунак* (Мінск 1993)]. Мікола Гайдук таксама сабраў

і апрацаваў салідны том народных і абрадавых песень, што з'явіўся ў друку пад назваю *Песні Беласточчыны* (Мінск 1997). Праз народную творчасць мастак ішоў да ўсведамлення нацыянальнага, адметнага для кожнага народа, і ўрэшце – да сцвярджэння каштоўнасцей духоўнага кшталту.

Слушную думку выказвае Алесь Пашкевіч:

Гістарычная проза паўставала з праблематыкі нацыянальнай гісторыі і вызначалася адзіным пафасам, адзінай гістарычнай канцэпцыяй, імкнулася падаваць цэласны погляд на падзеі мінуўшчыны (найперш паказальнай і гераічнай) і, праводзячы адпаведныя паралелі з днямі сучаснымі, служыць нацыянальным ідэалам (...)¹.

Захаваўне памяці аб слаўным і гераічным, часта трагічным, мінулым нашых продкаў з'яўляецца неабходнаю ўмоваю паўнацэннага развіцця грамадства, яго функцыянавання ў духоўна-культурнай прасторы. Сапраўды, месца гістарычнага жанру ў літаратуры: *своеасаблівы індывідуальны індэкс нацыянальнай літаратуры, паказальнік яе ідэйна-мастацкага росту, складальнік агульнанацыянальнага культурнага і грамадскага адраджэння*².

Зварот да мінуўшчыны праз паглыбленае асэнсаванне вуснай народнай тэматыкі характэрны для творчасці Уладзіміра Караткевіча і Міколы Гайдуга. Аднак, як слухна зазначае В. Шынкарэнка, калі:

(...) асоба Караткевіча-апавядальніка ў яго легендах і казках выяўляе сябе досыць актыўна, істотна ўплываючы на змест і пафас твораў, то М. Гайдук імкнецца захоўваць аб'ектыўнасць пачутага, заставацца пры гэтым староннім назіральнікам, дакладным інфарматарам. Але і ў першым, і ў другім выпадках прысутнічаюць, (...) элементы творчай пераапрацоўкі фальклорных жанраў, прыхаванай мастацкай выдумкі ў іх³.

Мэтазгодна параўнаць, як вырашаецца пісьменнікамі агульная тэма, у прыватнасці падзеі паўстання 1863 года. М. Гайдук разглядае іх у апавяданнях *Апошні і Раны*. Ул. Караткевіч даносіць тагачасную трагічную рэчаіснасць у апавяданнях *Паляшук і Сіня-сіня*.

¹ Алесь Пашкевіч, *Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя*. Беласток 2001, с. 51.

² Тамсама, с. 50.

³ В. К. Шынкарэнка, *З верай у чалавечнасць*, Гомель 2001, с. 40.

Безумоўна, кожны пісьменнік – гэта непаўторны свет са сваімі поглядамі, пачуццямі, і сваім ўспрыняццём абставін. Таму ў выніку звароту да адных і тых жа падзей узнікаюць розныя мастацкія мадэлі жыцця.

Паўстанне 1863–1864 гг., несумненна, было адным з важных і гераічных момантаў у жыцці беларускага народа. У творах кароткага пражыткага жанру аўтары паказваюць лёс удзельнікаў паўстання. Пасля яго разгрому ў 1863 годзе ішло татальнае паляванне на апаленых. Некаторыя асобы мусілі эміграваць далёка за межы сваёй айчыны. Іншым пашанцавала менш і заплацілі яны найвышэйшую цану за прагу жыць свабодна.

Апавяданне *Паляшук* Ул. Караткевіча пачынаецца фрагментам з загаду Мураўёва, згодна якога ўдзельнікі паўстання павінны быць адпаведна пакараны без збірання лішніх фактаў, каб не запавольвацца справядлівасцю. У полі карнай дзейнасці часта аказваліся асобы, якія не бралі непасрэднага ўдзелу ў падзеях, але вінаватыя былі ўжо тым, што жывуць на гэтай зямлі, што нечым выдзяляюцца з агульнага шэрагу. Увосень 1863 года ў глухім палескім сяле спыняюцца на адпачынак царскія войскі. І менавіта, у гэтай ваколіцы адной ноччу нехта падпаліў стайню і склад з амуніцыяй і зброяю. Потым праз дзве ночы нехта падкінуў у пакой *Румянцаву і паручыку Барзіловічу на змяі. Румянцаў „выкруціўся толькі цудам”, а паручык памёр (...)*⁴. Такое злачынства, паводле падазрэнняў Румянцава і Ратча, учыніў чалавек, знойдзены ў нары пад карэннямі дрэва ў лесе, што служыла яму домам.

Паляшук – адзін з галоўных герояў аднайменнага твора. Аўтар нават не падае яго імя, мабыць, дзеля таго, каб падкрэсліць драматычную тыповасць сітуацыі. *Ён быў да нельга брудны, з амаль бязвусым тварам, і таму цяжка было станоўча сказаць, стары ён ці малады.* (171). Свет Палешука – лес і ўсё жывое ў наваколлі. Відаць, яму, паляўнічаму, больш адпавядае таварыства прыроды, чым людзей.

Канфлікт у творы выбудаваны па лініі Паляшук – Румянцаў і Ратч. Апошні – таксама выхадзец з тутэйшых мясцін, аднак ужо ў статусе паручыка царскага войска на жыхароў Палесся глядзіць як на абмежаваных і прымітыўных людзей. Ён тлумачыць Румянцову, што *у гэтых маіх імшарах патрыятызм і нянавісць да нас пакуль што*

⁴ Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1988, т. 2, с. 171 (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэкспе. У дужках указваецца старонка.)

з'явіцца не могуць. Можжа, гэта і не ён падпаліў наогул (172). Такім чынам, не было ўпэўненасці, а тым больш доказаў у віне Палешука.

Сюжэт у значнай ступені дынамізуецца дзякуючы супрацьстаянню вобраў Ратча і Палешука. Хаця Паляшук ў вачах Ратча дзікун, але менавіта ён з'яўляецца носьбітам маральнай чысціні. Ён годна адказвае на пытанні афіцэраў, а чакаючы пакарання ў пуні, спявае „*мужчынскія*” (172). песні. Нязломна трымаецца ён да моманту, пакуль перад расстрэлам пачынае маліцца. Так як не ведаў Паляшук малітваў, якім вучаць святары, дык моліцца сваімі словамі, плывучымі проста з сэрца. Калі гаворыць словы *Калі не будзеце, як дзеці...* (173), то ўсведамляе, што не можа цяпер памерці, што ён мае для каго жыць, што ў яго жонка і двое маленькіх дзетак. З увагі на іх просіць сваіх катаў, каб не забівалі яго. Абячае за гэта даць шмат грошай.

Афіцэры, якія называюць яго трусам, самі спакушаныя грашыма. Калі аказваецца, што „скарб” Палешука – гэта непрыдатныя для ўжытку пятроўскія раменныя грошы, яны з яшчэ большай заўзятасцю і злосцю, вырашаюць расстраляць сваю ахвяру. Гэтая сітуацыя высветліла самыя адмоўныя рысы характару асобаў, якія стаялі на варце парадку дзяржавы: прадажнасць, кар'ерызм, эгаізм. Ратч, які ўжо на пачатку сумняваўся ў віне Палешука, мог выратаваць свайго земляка, аднак ён не вытрымаў экзамену на чалавечнасць. Нават падпарадкаваныя Румянцаву і Ратчу салдаты здзекуюцца з паводзін сваіх афіцэраў: *Эх, паны, на такога бядака грошы паквапіліся* (175).

Да вечара паны ўсвядомілі ўсю недарэчнасць расстрэлу паляўнічага. Перапіўшыся, афіцэры пачынаюць сварыцца:

Ратч узняўся і кінуў Румянцаву ў твар абвінавачванне.

– Вы гэта зрабілі ад злосці. Ганарыцеся сваёй сумленнасцю, а самі жадалі абакрасці гэтага бядака.

– А чым вы за мяне лепшы? – адпавядаў Румянцаў (176).

Галоўнага героя апавядання Ул. Караткевіча *Сіняя-сіняя* – Петрака Ясюкевіча – пасля падаўлення паўстання, як і іншых яго ўдзельнікаў, чакала шыбеніца. Таму Ясюкевіч, *былы гімназіст Віленскай гімназіі, былы студэнт, (...) былы ўдзельнік геаграфічнай экспедыцыі Каміла дэ ла Брысака* (278), вымушаны быў уцякаць, як мага далей, што сталася магчымым у значнай ступені, бо не было ў яго сям'і. Спачатку ён ездзіць па розных краінах свету. А калі абрыдла бязмэтнае вандраванне, накіроўваецца ў Афрыку, каб *збіраць расліны, мераць нікому непатрэбную зямлю, (...)* (281). І такім чынам, у ліпені 1880 го-

да ён апынуўся сярод варожага, арабскага племені туарэгаў у пустыні. Пазбаўлены доступу да вады, Ясюкевіч спадзяваецца, што туарэгі ўрэшце ад'едуць. Тады ён будзе мець магчымасць напіцца вады, якой не каштаваў пад спякотным небам ужо другія суткі.

У чаканні, што ж вырашаць туарэгі, герой разважае над сэнсам спрэчак паміж афрыканскімі плямёнамі. Зразумела, узнікаюць успаміны пра Радзіму, *уся пісаная гісторыя якой налічвала васемсот год, з якіх трыста сама не ведала, што яна такая* (285).

Важнае месца ў гэтым апавяданні займае і вобраз васьмігадовай дачкі Шэйха з Уед-Рыра, з племя бербераў – Джамілі.

Дзяўчынка была чароўная. Тоненькая, з доўгімі чорнымі вачыма. Носік правільны, трохі таўставаты, як заўсёды ў бербераў, тонкія ўсмяшлівыя вусны, доўгая шыйка (278).

Менавіта дыялог паміж Ясюкевічам і Джаміляй, у форме пытанняў-адказаў, узмацняе тугу галоўнага героя па сваёй краіне.

Бербейскую дзяўчынку вельмі цікавіць, як выглядае Беларусь. Перад вачыма Джамілі Ясюкевіч малое вобраз краіны, фауна і флора якой з'яўляюцца супрацьлеглымі прыродзе Сахары. У Беларусі шмат сініх азёраў, рэк і балотаў, зялёных дрэў і траў. Можна сказаць, што прырода спрыяе і дапамагае чалавеку, ствараючы добрыя ўмовы для жыцця. Зачараваная дзяўчынка просіць, каб Пятрок забраў яе з сабой у Беларусь.

Пятрок Ясюкевіч разважае, што хаця ў дзяцей туарэгаў, пакуль сонца іх не абпаліла, белая скура, але яны помсцяць усім беласкурым. І прызнае за імі рацыю. *Таму, што белыя прыходзілі, і гвалцілі, і стралялі, як ашалелыя. Таргві бедны народ. (...) (283), але адначасова яны вольны народ, а іх гоняць у ярмо, каб былі як негры (...) (284).*

У аналагічнай сітуацыі знаходзіцца і беларускі народ. У становішчы неграў выступае беларускае сялянства, а ў ролі белых – паны. З болей думае Пятрок пра бяздушнаць паноў, іхнюю хлусню, пра здзекі над мужыкамі. І Ясюкевіч сцвярджае, што ў Афрыцы ўсё ж лепш жыць таму, што

Тут можна было змагацца нават са змеямі. Не тое што на радзіме. (...) З ільвом можна было змагацца. Не тое што там, на радзіме, з шакаламі ў мундзірах. Тыя джаляць, як аспіды (288).

Адарванасць ад Айчыны, настальгічныя ўспаміны пра лагодную беларускую прыроду, пра цяплівасць беларускага селяніна абва-

страюць патрыятычныя пачуцці, і абуджаюць прагу жыцця. У Ясюкевіча ўзнікае цвёрдае рашэнне – не паддавацца, змагацца да канца, бо радзіму „*нельга аддаць*” (297) ворагу.

Кампазіцыя апавядання *Сіняя – сіняя* пабудавана на сумяшчэнні розных часавых планаў. Непасрэдныя падзеі адбываюцца ў ліпені 1880 года, а ўспаміны Ясюкевіча рэтраспектыўна вяртаюць чытача ў 1863–1864 гады.

Падобныя вырашэнні дадзенай тэмы маюць па-свойму тыпалагічны характар. Варта згадаць у гэтай сувязі творчы вопыт класіка польскай літаратуры. Аналагічную сэнсавую і эмацыянальную насычанасць з аналізаваным творам Ул. Караткевіча мае апавяданне Генрыка Сянкевіча *Наглядчык маяка* (1882). Галоўны герой твора – Скавінскі, удзельнік паўстання 1863 г., па нацыянальнасці – паляк, аказаўся ў падобнай сітуацыі, як і герой апавядання Ул. Караткевіча *Сіняя-сіняя*. І яму выпаў лёс эмігранта. Шмат гадоў змагаўся Скавінскі за незалежнасць іншых краін, а калі надышла старасць, ён вырашыў спыніцца на востраве ў Карыбскім моры, займаючы спакойную пасадку захавальніка маяка. Аднак, зачытаўшыся паэмай Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, якая выклікала яркі ўспамін пра радзіму, ён забыўся ўключыць маяк. У выніку – на мель сеў карабель. Зразумела, герой вымушаны быў зноў шукаць сабе месца на няўтульнай чужбіне.

Як ужо згадвалася, Мікола Гайдук паўстанцкія гады паказвае ў быліцы *Раны* і апавяданні *Апошні*. Быліца *Раны* вылучаецца сярод іншых твораў гэтага жанру сутыкненнем змагароў за лепшую долю для народа з тым жа народам. Штуршком да напісання быліцы стала тое, што пісьменнік адкрыў для сябе магілу ў вёсцы Перацёсы, у Крыноцкай пушчы, дзе ляжаць *ахвяры, удзельнікі нашай няпростай мінуўшчыны*⁵, ахвяры неразумення вясковымі людзьмі сітуацыі.

Аўтар паказвае, што ў час паўстання варожасць, падазрэнне ў мужыкоў выклікала нават належнасць да іншага веравызнання. Насельніцтва мястэчка Гарадок у гэты час было праваслаўным або іудзейскім. Таму паўстанцаў, *шляхцюкоў-католікаў прымалі не як вызваліцеляў, але як бунтарскіх паночкаў, якія збунтаваліся супраць цара-бацюшкі*⁶. Гарадчане не спяшаліся прыйсці ім на дапамогу.

⁵ М. Гайдук, *Легенды Беласточчыны*, Беласток 1997, с. 24.

⁶ Тамсама, с. 21.

Аднойчы, калі атрад паўстанцаў вымушаны быў уцякаць у лес ад казакаў, адзін з мясцовых вазакоў, упэўнены ў правільнасці свайго ўчынку, кідаў на зямлю пасля кожнага павароту саломінку. Такім чынам, пагоня, без вялікіх цяжкасцей знайшла лагер паўстанцаў. Салдаты амаль у пень выцялі атрад. На канец казацкі есаул загадаў укінуць забітых у яму, а месца па ёй зраўняць і заслаць мохам, каб і памяці не засталася. Аднак не ўдалося заперці забойцам сляды злачынства. Хтось зрэзаў вершаліны якраз сарака трох елак па ліку забітых, што раслі навокал месца, дзе былі пахаваны паўстанцы. Такім чынам, чыясыці невядомая рука і прырода, добра разумеючы святасць справы змагароў, захавалі памяць аб іх.

Гістарычная мінуўшчына Падляшша надзвычай складаная. Гісторык заўсёды павінен прытрымлівацца праўды, а мастак мае права на стварэнне ўласнай малэлі свету. Аднак у гэтым творы Мікола Гайдук аб'ектыўна перадае падзеі – ў адпаведнасці з законам жанру быліцы.

Пра лёс чалавека, які прымаў удзел у паўстанні 1863 года піша Мікола Гайдук у апавяданні *Апошні*. Аўтар не падае імя героя. Дзеянне адбываецца пасля розгрому паўстання, калі амаль усе удзельнікі

ўжо ляжалі ў зямлі або пайшлі этапамі ў Сібір, а генералы ездзілі да вайсковых гарнізонаў уручаць залатыя і сярэбраныя крыжы, медалі, пахвальныя граматы з подпісам цара заслужаным афіцэрам. І тыя стараліся. Вайсковыя часці прачэсвалі і перабіралі вёску за вёскай, хату за хатай (...) ⁷.

Менавіта ў такі час герой вярнуўся ў родную вёску, дзе ад маці дазнаўся, што казакі арыштавалі бацьку і адправілі ў Сібір. Тое ж самае, або яшчэ горшае, чакае і яго. Маці, для бяспечнасці, прыхавала сына ў хляве пад гноем. А тым часам сама пайшла шукаць выйсця-ратунку. З дапамогай прыйшоў сваяк з-пад Нарвы – Арцём, які займаўся сплавам дрэў, быў арэльшчыкам. Ён абяцаў, што набярэ ў арэльскую арцель толькі сваякоў і „сплавіць” пляменніка ў Тыкоцін, дзе перадаць гданскім флісакам на платы. Такім чынам можа ўдасца перабрацца яму праз мяжу.

Вобраз дзядзькі Арцёма займае ў творы важнае месца. Спаткаўшыся ў лесе з галоўным героем, ён пачаў абвінавачваць яго ў тым, што праз сваю веру ў лепшае будучае для сялян і бацьку ў Сібір загнаў, і сябе прыкончыў. (...) *У панскую пісаніну паверыў. Яны-то напісалі,*

⁷ *Беларускія пісьменнікі Польшчы*, Мінск 2000, с. 325 (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэкспе. У дужках указваецца старонка.)

намуцілі дурням у галаве пра мужыцкую свабоду ды хвастамі накрыліся (328). Словы Арцёма адлюстроўваюць настрой і думкі большасці беларускіх сялян на гэты час. Брак веры, што можна змяніць сваю нялёгкую сітуацыю, быў адной з галоўных прычын фіаска паўстання.

Словы Арцёма даюць магчымасць акрэсліць месца беларускага мужыка ў сацыяльна-грамадскім саслоўі. Зразумела, што яно – апошняя ў іерархіі царскай дзяржавы. Свабода – пачуццё незнаёмае для мужыка, ён і не спазнаў ніколі, што гэта за дзіва такое. Ён толькі трываць прывык (328).

Аднак, галоўны герой апавядання не шкадуе таго, што спрабаваў уплываць на свой лёс, змяніць яго, бо *так і век гніць можна* (328). Арцём адказвае, што гніць *лепш ужо тут, на сваім, чымся з панамі ў Сібіры* (328). Словы яго пацвярджаюць, што народ баяўся паверыць тым панам, што хацелі памагчы яму. Ад веку мужык навучаемы, што ён павінен пакорліва выносіць усе крыўды, знявагі, нічога не дамагацца, цярпець.

Апошні – сімвал пратэсту адносна несправядлівасці ў адносінах да сялян. Ён – надзея мужыкоў і пагроза для паноў. Таму мусіць заплаціць за сваю смеласць і мужнасць найвышэйшую цану. Смяртэльна раненага куляй, яго прымае рака. Вораг не будзе мець аказіі, каб падзекавацца над цэлам заступніка сялянства.

Разгледжаныя апавяданні Ул. Караткевіча і М. Гайдука, напісаны на супольную тэму. Яднае іх пафас барацьбы за сваю айчыну, за сваю нацыю, за права чалавекам звацца. Ва ўсіх творах галоўныя героі прыходзяць да высновы, што трэба змагацца за гэтыя вартасці да самага канца. Важна і тое, каб у гэты працэс ўключыўся цэлы беларускі народ. Кожны з герояў – Паляшук, Пятрок Ясюкевіч, Апошні – з'яўляюцца носбітамі высокай маралі, прыкладам сапраўднага патрыятызму, якому лёс сваёй краіны даражэйшы, чым асабістае шчасце.

Увагу Ул. Караткевіча і М. Гайдука прыцягвалі таксама і іншыя гістарычныя эпохі. Вельмі цікавіў іх такі адлеглы ад нас час, як XII–XIV стст. Варта ўзгадаць, што ў той перыяд адбываліся вялікія, важныя падзеі. Ужо ў XII ст., да гэтай пары агульная, старажытнаруская дзяржава пачала распадацца на асобныя землі. Працэс раздробленасці дадаткова ўскладніўся ў XIII ст. татарамангольскімі нашэсцямі. І менавіта, у такіх неспрыяльных умовах пачыналася станаўленне беларускай дзяржавы са сталіцай ужо ў Наваградку.

У такую гістарычную хвіліну пераносіць нас Ул. Караткевіч у апавяданні *Барвяны шчыт*. Падзеі адбываюцца ў ваколіцах маленькага гарадка Спаск, куды прыслалі беларусаў, Івара і Ніку, будучых

журналістаў, на практыку з Масквы. Гарадок мае такую назву бо *сюды ратаваліся жыхары старой Разані, калі падступіў пад яе Батый*⁸.

Экскурсія ў гісторыю разанскай зямлі адбываецца падчас пераезду герояў на другі бераг ракі Акі з мясцовым хлопцам Толікам, дзе знаходзяцца руіны часткі Разані, якая так і *не ўваскрэсла пасля нападу татар* (341). Вось як аўтар прадстаўляе гісторыю гэтага горада:

Быў вялікі горад. І вось аднойчы падступіла пад яго забрала арда чужых людзей, якія жылі разбоем, як вялікія рыжыя мурашкі, і якіх ніхто не чакаў. Імчалі намётам, і была іх такая процьма, што нават людзі на вежах з жахам і гідлівасцю пачулі чужы пах. Пахла потам нямытых ад нараджэння цел і барановым потам (354).

Вобраз знішчанага праз ворагаў горада быў такі жаклівы, што калі апошнія абаронцы з дружыны Еўпация Калаўрата прыйшлі на папалішча, скамянелі ад гора, а пасля прасякліся прагай помсты. Калаўрат сам напаў на Батыгу і *сек ягоных нукераў так, што разжарваліся мячы... Разань манголы ўзялі толькі таму, што, перамогшы Кітай, узялі адтуль „парокі”, сцэнабітныя машыны* (354).

Успамін пра даўнія падзеі выклікае ў галоўнага героя моцнае адчуванне повязі з продкамі, а таксама з тымі, хто яшчэ не нарадзіўся:

Івар адчуваў, што ён быў бы бедны і слабы, (...) каб не жыў у ягоных жылах, (...) дзень пагібелі Разані і, яшчэ больш, дзень Крутагор'я, у які яго, Івара, браты-беларусы ўратавалі ад татар славянскую і неславянскую поўнач.

І Цяпінскі, і Вячка, і Міхал Крычаўскі – усе яны былі ў ім. А ён быў – усе тыя людзі, што будуць. Усе (354–355).

Цяпер на гэтым гістарычным і святым полі расце бульба. Хаця мінула сем стагоддзяў ад тых падзей, але Івар знайшоў на полі чалавечую костку – цэўку (г.зн. галёначную косць). Усхваляваны герой сцвярджае: *Подла. Гэта ж суцэльныя могількі. Тут невядома, дзе зямля, а дзе прах. Дык паважайце ж вы такую зямлю, гады. Не варушыце. Хай спяць...* (355). Гэта непрыстойна, каб на могільках разводзіць агарод. Такія паводзіны мясцовых уладаў і людзей сведчаць аб адсутнасці сувязі з слаўнай і гераічнай гісторыяй сваёй айчыны. Гэта брак пашаны да продкаў, а таксама адсутнасць нацыянальнай свядомасці.

⁸ Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1988, т. 2, с. 341 (далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэксе. У дужках указваецца старонка).

Цэлая гэта сітуацыя непакоіць Івара тым больш, што ягоная каханая дзяўчына, падобна як мясцовыя жыхары, жыве бягучым днём, задавальняецца тым, што ёсць зараз: *...усе так жывуць, – сказала яна. – Сённяшнія звычаі, сённяшняя мода, сённяшнія кнігі...* (348). Аднак, дзякуючы побыту ў руінах Разані і паслядоўнасці Івара, Ніка зразумела, што нельга жыць адным днём, падобна як матылі, якіх завуць Аўсянікамі, або Эфемерыдамі. Адбываецца пераасэнсаванне ранейшых поглядаў дзяўчыны на жыццё.

У XII–XIII стст. пераносіць чытача і Мікола Гайдук у сваіх творах *Трызна* і *На рубяжы*. Тэмай абодвух апавяданняў з’яўляецца барацьба месцічаў з агрэсіўнымі яцвягамі.

У апавяданні *Трызна* М. Гайдук засяроджвае увагу на дзвюх постацях: старым дзесяцкім Яцуку, які ўжо трыццаць гадоў займаецца нагляданнем з вежы над Нарваю, ці не пагражае люты вораг крэпасці, і ягоным унуку Юрасю, якому дваццаць гадоў. Ягоны бацька загінуў у палавецкіх стэпах, таму ён узгадаваны дзядулем. Яцуку гэты хлопец – „адзінае сонца” яго змрочнай старасці.

Дзеянне пачынаецца ранкам пад канец лета. Падчас размовы з унукам Яцук прыкмеціў з вежы яцвягаў. Дзякуючы таму, што вартавы ў час падняў трывогу, нараўлянам удалося адбіцца. Аднак усе ўсведамляюць, што другі раз ужо можа не пашанцаваць. Таму валадар крэпасці Міхаль вырашае пад вечар паслаць Юрася, каб падаў весць у Крушву, Бельск ды Гарадок. Яцук, які спачатку быў супраць таго, хутка супакоіўся і ўспешыўся, што Юрась жыве, а значыць працягне лінію рода.

Акружаючых цвердзь яцвягаў было звыш сотні. Хаця такіх шматлікіх ворагаў абаронцы Нарвы не маглі стрымаць, але яны не паддаліся і змагаліся да канца. У выніку атакі згарэла крэпасць, а разам з ёй і нараўляне, і ворагі, якія не змаглі ўцячы, бо паваліліся палаючыя сцены вежы і цвердзі.

Вельмі часта ў творы паяўляецца імя паганскага бога сонца – Сварожа, сына Сварога – бога святла, цяпла і ўсяго жывога. Героі апавядання звяртаюцца да яго ці то ў форме падзякі (*О, вялікі Сварожа, дзякуем табе за літасць над намі!*)⁹, ці прашэння аб заступніцтве (*Сварожа, Сварожа! Прыкрый нас, няшчасных. Сварожа, Сварожа! Ахіні дзетак нашых. Сварожа, Сварожа! Узмоцні сілы нашы. Сварожа, Сварожа! Ад нас звядзі паганых...*) [156] або скаргі (*О, Сварожа!*

⁹ М. Гайдук, *Легенды Беласточчыны*, Беласток 1997, с. 155 (далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэкспе. У дужках указваецца старонка).

Дзяжка караеш ты маю кроў, цяжка) [157]. Так, насельніцтва зямель старарускіх, яшчэ ў XII ст., абагаўляла сілы прыроды, малілася агню і сонцу, прыносіла ім ахвяры. Увядзеннем у тканіну твора такіх момантаў дасягаецца стварэння праўдзівага гістарычнага каларыту эпохі.

Варта звярнуць увагу на тое, што апавяданне *Трызна* мае эпіграфам фрагмент з *Задоншчыны* Сафонія, старарускага твора прысвечанага мужнасці воінаў, якія змагаліся з ворагам на Куліковым полі ў 1380 годзе. Хаця падзеі, апетыя ў *Задоншчыне* і адлеглыя ў часе на адно стагоддзе ў параўнанні з *Трызнай*, яны сугучныя сваім гераічным пафасам.

У аснове апавядання М. Гайдук *На рубяжы* ляжыць абарона Гонязі ад яцвягаў. Толькі ў гэтым выпадку М. Гайдук пабудаваў сюжэт твора інакш. Сістэма падзей укладзена так, што апавяданне пачынаецца вынікам барацьбы мясцовых войск з ворагам. Ужо напачатку чытач даведваецца, што Гонязь спалена, а воіны з гарадзенскай дружыны або забіты, або ўзяты ў палон. Потым аповяд вяртаецца да абставін, у якіх героі знаходзіліся да пачатку асноўных падзей, што выконвае ролю экспазіцыі, і далей сюжэт паволі ўзыходзіць да кульмінацыі, і ўрэшце сыходзіць да развязкі. Вельмі цікавым з'яўляецца паказаны аўтарам абрад пахавання мужных воінаў. Падчас рытуалу вакол хаўтурнага кастра, таксама як у апавяданні *Трызна*, упамінаецца імя паганскага бога сонца Сварога.

Можна сказаць, што ўсе героі Ул. Караткевіча і М. Гайдук – маральныя максіmalісты, яны могуць або выйграць, або памерці дзеля лепшай будучыні наступных пакаленняў. За свае ідэалы яны змагаюцца да канца. Невыпадкава, што становіцца героі абодвух пісьменнікаў унутрана вельмі блізкія, падобныя. Дзякуючы свайму духоўнаму багаццю і харакству, маральнай чысціні, вернасці грамадскім і эстэтычным ідэалам яны хваляюць і прыцягваюць увагу чытача.

Сам Ул. Караткевіч часта паўтараў: *Быўшы філолагам, нельга не быць гісторыкам. (...) Хто забывае мінулае, той павінен будзе перажыць яго яшчэ раз*¹⁰. Таму часта сюжэт сваіх твораў ён будаваў на пераломных і важных момантах гісторыі цэлай Беларусі. Творчыя і грамадскія прынцыпы Ул. Караткевіча застаюцца актуальнымі на ўсе часы.

¹⁰ Інтэрв'ю А. Губіч з Ул. Караткевічам, (у:) Ул. Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, т. 8, кніга 2, Мінск 1991, с. 421.

Мікола Гайдук паставіў сабе за мэту *спазнаць і данесці да іншых таямніцу пошуму Белавежы*¹¹. Яго творы ўяўляюць сабой займальнае падарожжа ў гістарычную даўніну Падляшша – высунутых найдалей на захад этнічных беларускіх зямель.

STRESZCZENIE

Niniejszy artykuł poświęcony jest analizie opowiadań dwóch pisarzy białoruskich – Włodzimierza Karatkiewicza i Mikołaja Hajduka. Obaj twórcy przedmiotem swego artystycznego zainteresowania uczynili heroiczną i tragiczną walkę Białorusinów o swoją godność, społeczne i narodowe wyzwolenie.

Autorka artykułu skupiła się na opowiadaniach poświęconych dwóm ważnym okresom w historii Białorusi: czasie kształtowania się państwa białoruskiego (XII–XIV w.) i powstaniu 1863 r.

¹¹ „Тэрмапілы”, № 1, Беласток, 1998, с. 64.